

ROD VO FILOZOFII: PRÍPAD HARRIET TAYLOR MILL

MARIANNA SZAPUOVÁ, Katedra filozofia a dejín filozofie FiF UK, Bratislava

SZAPUOVÁ, M.: Gender in Philosophy: The Case of Harriet Taylor Mill
FILOZOFIA 63, 2008, No 3, p. 229

The paper deals with the category of gender as an analytical tool used in the feminist critical reflection of the philosophical canon. It outlines the main streams of this criticism elucidating various ways via which women have been excluded from the philosophical domain. One particular kind this of exclusion is illustrated by the case of Harriet Taylor Mill, whose liberal philosophical ideas on women's rights have been marginalised for a long time. The author argues for the importance of the feminist re-reading the philosophical canon, by the help of which the one-sidedness of the established explanations could be effectively corrected.

Keywords: Gender – Feminism – Philosophical canon – Harriet Taylor Mill – Liberal feminism

Úvod. Postupné prenikanie feministických ideí do sféry akademických disciplín, predovšetkým v oblasti spoločenských a humanitných vied, sprevádzalo moderné ženské hnutie od jeho nástupu koncom 60-tych rokov minulého storočia. V rámci feministického myslenia sa stala centrálnou myšlienkou, podľa ktorej vzťahy medzi pohlaviami sú sociálne organizované a štruktúrované a „rozlišovanie medzi pohlaviami má v podstate sociálny charakter“ ([16], 41). Konceptuálnym nástrojom slúžiacim na vyjadrenie tejto myšlienky sa stala kategória rodu, akcentujúca sociálny, politický a mocenský charakter vzťahov medzi ženami a mužmi. Prenikanie feministických myšlienok do akademických disciplín bolo sprevádzané požiadavkou uplatniť túto kategóriu ako analytický nástroj skúmania nielen spoločnosti a kultúry, ale aj rozličných intelektuálnych útvarov, filozofiu a vedu nevyvímajúc. Cieľom tejto štúdie je načrtnúť niektoré spôsoby, akými kategória rodu intervenuje v reflexii dejín filozofie. V prvej časti príspevku načrtnem hlavné etapy doterajšieho vývinu feministickej polemiky s filozofickým kánonom a priblížim spôsoby, akými sa rod uplatňuje ako analytický nástroj jeho kritickéj reflexie. Pozornosť budem venovať hlavne základným líniam tejto kritiky, ktoré sú zamerané na rôzne spôsoby znevažovania žien v dejinách európskeho filozofického myslenia. Nazdávam sa, že prípad anglickej mysliteľky Harriet Taylor Mill, jej zaradenia/nezaradenia do filozofického kánonu možno považovať v istom zmysle za typický či paradigmatický. V ďalšej časti textu preto budem venovať pozornosť uvedenej autorke, ktorej meno je síce zapísané do dejín filozofie, jej myšlienky však zostali na periférii záujmu tvorcov filozofického kánonu. Domnievam sa, že jej „prípad“ môže ukázať aj „jemnejšie“, sofistikovanejšie podoby vylučovania žien z oblasti filozofickej tvorby.

1. Rodový pohľad na dejiny filozofie. Príbeh o vzniku metódy uplatňujúcej kategóriu rodu ako analytického nástroja skúmania najrozličnejších spoločenských a intelektuálnych útvarov vyrozprávala americká feministická filozofka Susan Bordo nasledovnými slovami: „V roku 1979 vtrhla na filozofickú scénu USA kniha Richarda Rortyho *Philosophy and the Mirror of Nature*. Jej autor, ktorý sa etabloval a získal si úctu práve v rámci tradícií, ktoré sa teraz podujal dekonštruovať, mal všetky predpoklady na to, aby legitimizoval jednoduchú, ale podvratnú tézu. Podľa tejto tézy... sú idey výtvorom sociálnych bytostí, a nie (viac alebo menej adekvátnymi) reprezentáciami pri ‚odzrkadľovaní‘ prírody. Rortyho argumentácia bola filozoficky elegantná, presvedčivá a účinná. V podstate to však nebol Rorty, tento rebelujúci člen klubu..., kto sa zaslúžil o odhalenie pretenzií a ilúzií ideálov epistemologickej objektívnosti, základov a neutrálnych súdov. Toto odhalenie nepriniesla filozofická diskusia, ale politická prax. Jeho nositeľmi boli hnutia za slobodu v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch, ktoré chceli nielen legitimizovať marginalizované kultúry, nevypočuté hlasy a potlačené rozprávania, ale aj poukázať na jednostrannosť a neúplnosť oficiálnych výkladov“ ([1], 12). Súčasťou intelektuálneho pohybu, ktorý smeroval k odhaleniu „pretenzií a ilúzií“ ideálov neutrality a objektívnosti etablovaných foriem myslenia a vedenia a ktorý bol inšpirovaným sociálnymi a politickými hnutiami hlavne v USA, sa stala aj polemika medzi feminizmom a filozofiou udomácnenou v akademických inštitúciách. V rámci tejto polemiky sa postupne objavovali nové, kritické pohľady na dejiny filozofie. Práve úvahy o filozofii a rode z historickej perspektívy sa sústredili okrem iného na otázku, akým spôsobom je vývin filozofického myslenia reflektovaný v etablovaných dejinách filozofie (napríklad aj v učebniciach dejín filozofie).

Impulz pozrieť sa na filozofický kánon zaostrenou rodovou optikou často vychádzal aj z osobnej skúsenosti feministicky zmýšľajúcich žien – profesionálnych filozofiek, ktoré sa pri hľadaní či definovaní vlastnej pozície v rámci svojej disciplíny museli konfrontovať s tým, čo niektoré charakterizovali a pomenovali ako „mužskosť“ filozofie – so skutočnosťou, že dejiny filozofie sa prezentujú ako dejiny ideí významných mužov, ako dejiny, kde ženy takmer úplne absentujú (pozri napr. [9]). Ženy pôsobiace v oblasti filozofie pri štúdiu spisov viacerých kanonických postáv európskeho filozofického myslenia sa musia navyše konfrontovať aj s prejavmi otvorenej mizogýnie a sexismu, s názormi, ktoré implikujú menejcennosť žien alebo legitimizujú ich subordinované postavenie. Takéto názory totiž v dielach niektorých slávnych filozofov nie sú ničím výnimočným. Nazdávam sa, že mizogýnné a sexistické prvky v názoroch viacerých veľkých filozofov sa nedajú obhájiť tým, ako sa to občas stáva, že sú vraj len odrazom dobovo rozšírených a všeobecne prijímaných názorov v tvorbe toho – ktorého filozofa. Pri takomto type argumentácie sa vynára prinajmenšom otázka: Ako je možné, že filozof, kriticky reflektujúci spoločenské pomery svojej doby, nielenže si rôzne formy rodovej nerovnosti a nespravodlivosti nevšimá, ale ich dokonca obhajuje a zdôvodňuje (napríklad tvrdením, že konanie a rozhodovanie žien je ovládané inštinktom a emóciami, preto im nemožno dať právo rozhodovať o veciach verejných).

2. O „mužskosti“ filozofie. Jednou z primárnych otázok, s ktorými sa feministický pohľad na tradičný filozofický kánon musí konfrontovať, sa týka prítomnosti, resp. neprítomnosti žien v dejinách filozofie. Nazdávam sa, že pri reflexii problému historickej ne-

prítomnosti žien vo sfére filozofie bude užitočné rozvinúť tento problém do niekoľkých rovín a konkretizovať ho v podobe niekoľkých ďalších otázok. Ako jedna z najrelevantnejších sa mi javia otázky týkajúce sa spôsobov ustanovenia filozofického kánonu, do ktorého ženy neboli zaradené, ďalej charakteru mechanizmov, ktoré viedli k vylúčeniu žien z tejto sféry. Pozornosť si akiste zaslúži aj otázka adekvátnosti a úplnosti filozofického kánonu v podobe, v akej je nám predkladaný. Ide tu o otázku, či ženy v dejinách filozofie naozaj úplne absentovali, alebo ide skôr o to, že síce na vývine filozofického myslenia participovalo nemálo žien, ich hlas však ostal nevy počutý a ich názory neboli zaznamenané.

V súvislosti s otázkou filozofického kánonu treba predovšetkým poznamenať, že tento kánon možno pochopiť ako súbor autorov a ich diel, ktoré sú nasledujúcim generáciám predkladané na osvojenie ako exemplárne ukážky filozofickej tvorby, a tým aj ako meradlo jej kvality. Je to akýsi rezervoár najuznávanejších filozofických koncepcií, ktoré sa dostávajú do univerzitných programov štúdia filozofie, do povinnej profesionálnej výbavy filozofov a filozofiek, a ktoré zároveň slúžia ako model či vzor filozofovania.

Reflexia týchto, ale aj niektorých ďalších otázok týkajúcich sa zástoja žien v dejinách filozofického myslenia, ako aj širšej problematiky rodového charakteru etablovaných dejín filozofie, viedla viaceré feministické filozofky k téze, podľa ktorej vo filozofii a v jej dejinách sú prítomné prvky svedčiacie o jej „mužskom rode“, o jej androcentrickom charaktere. Historické vylúčenie žien zo sféry filozofie nemožno napr. vysvetliť len širšími spoločenskými podmienkami, napríklad tým, že ženy nemali možnosť získať vyššie vzdelanie; v dejinách filozofie sa totiž vyskytovali názory, ktoré vysvetľovali, zdôvodňovali, a tým aj legitimizovali vylúčenie žien z filozofie. Za všetky uvediem len dva príklady: G. W. F. Hegel podáva nasledovné zdôvodnenie neprítomnosti žien vo sférach vyžadujúcich vyššie výkony ducha a intelektu: „*Ženy síce môžu byť vzdelané, ale pro vyšší vědy, filosofii a pro jiné produkce umění, jež vyžadují obecnost, uzpůsobeny nejsou. Ženy mohou mít nápady, vkus a půvab, ale ono ideální nemají*“ ([4], 205). V podobnom duchu sa o ženách a ich intelektuálnych schopnostiach vyjadruje aj I. Kant: „*Pokial' ide o učené ženy, svoje knihy potrebujú azda tak ako svoje hodinky; nosia ich totiž, aby sa videlo, že ich majú, aj keď zväčša stoja, alebo aj keď nie sú nariadené podľa slnka*“ ([6], 99).

Na podobné vyjadrenia (niektorých) filozofov na adresu rozumových schopností či morálnych kvalít žien sa zameriava jedna z centrálnych línií feministickej reflexie filozofického kánonu. Kornelia Klínger, ktorá sumarizuje doterajšiu feministickú polemiku s tradičnou filozofiou a načrtáva jednotlivé etapy vo vývoji tejto polemiky, považuje zviditeľnenie otvorenej mizogýnie za východiskový bod feministickej reflexie filozofie v jej historickej perspektíve. Zároveň upozorňuje, že „*na tejto úrovni feministickej kritiky sa na mušku berú skôr predstavitelia filozofie než filozofia samotná so svojimi kategóriami a štruktúrami. Výčitka sexizmu je argumentum ad hominem*“ ([7], 4).

Mimoriadne dôležitá je preto ďalšia rovina analýzy, ktorá v istom zmysle preniká hlbšie, keďže si nevšíma len to, ako sa v rámci filozofických koncepcií tematizovala žena či problematika vzťahov medzi ženami a mužmi, ale aj to, v akých súvislostiach filozofia o ženách a o vzťahoch medzi rodmi mlčala. V úvahách viacerých filozofov totiž neraz dochádza k znevažovaniu žien aj tam, kde sa o nich priamo nehovorí (pozri [13], 744). Deje sa to hlavne prostredníctvom pojmov, ktoré majú rodové konotácie (napr. u Aristotela forma ako aktívny princíp sa viaže na maskulinitu, kým látka ako pasívny princíp sa

viaže na femininitu). Inými slovami, rôzne podoby znevažovania žien sú identifikovateľné aj v konceptuálnej rovine, no aj tu sa spájajú so stratégiou vylúčenia. Je to tak napr. v prípade, keď sa ženy vylučujú z konceptu autonómnych a racionálnych aktérov či z konceptu morálneho subjektu. Za univerzalistickým jazykom tradičnej filozofie sa totiž neraz skrýva mužská perspektíva: Hovoriac o človeku vo všeobecnosti filozofia hovorila predovšetkým o mužovi.

Tézu o androcentrizme západnej filozofie, o jej jednostrannej a nerefektovanej orientácii „v nastoľovaní otázok, v spôsoboch prístupov a v interpretáciách sebachápania a chápania sveta mužským rodom“ ([7], 5) možno ďalej rozvinúť poukázaním na viaceré roviny, v ktorých sa táto jednostranná orientácia na mužskú perspektívu prejavuje. Po prvé, ide o to, že základné normy a ideály filozofie, akými sú objektivita, nezainteresovanosť, nezávislosť, racionalita a citová nezaangažovanosť, sú zároveň aj (kultúrnymi) znakmi maskulinity a ako také sú v ostrom kontraste k opačným kultúrnym normám femininity. Druhý význam, v ktorom je filozofia androcentrická, spočíva v tom, že filozofia – podobne ako veda – sa historicky sformovala ako mužský plán a mužský produkt. Filozofia bola vo svojom historickom vývine ovládaná mužmi a táto mužská dominancia vo filozofii, či nad filozofiou, sa spájala aj so zneviditeľňovaním a zamlčivaním žien ako subjektov filozofického myslenia. Preto znovuobjavovanie zabudnutých filozofií, filozofujúcich žien v rôznych historických obdobiach sa stalo významnou súčasťou a dôležitou témou feministického historickofilozofického skúmania. Tretí moment, v ktorom možno identifikovať androcentrizmus filozofie, sa týka obsahovej roviny viacerých filozofických teórií a spočíva v prevažne negatívnej reprezentácii žien v rámci týchto teórií. Ako som už načrtla, tieto teórie často vykresľovali ženy ako v istom zmysle nedostatkové, v porovnaní s mužmi menej dokonalé či menejcenné bytosti.

Naznačené línie feministického kritického vyrovnávania sa s tradíciou androcentrizmu vo filozofii reagujú predovšetkým na zobrazovanie žien ako inferiorných a menejcenných bytostí (kritika mizogýnie a sexismu), ako aj na prvky androcentrizmu skrytého za maskou (falošného) univerzalizmu. Ďalšia línia feministickej kritiky filozofického kánonu sa realizuje v už naznačenej línii zviditeľňovania zamlčovaných filozofií. Ukazuje sa totiž, že popri explicitnom znevažovaní ako spôsobe vylúčenia žien zo sféry filozofie veľmi účinným mechanizmom, pomocou ktorého sa zabezpečuje „kontrola“ mužov nad filozofickou tvorbou, je aj zamlčovanie zástoja žien. Treba podotknúť, že všetky tieto iniciatívy sú motivované aj uvedením si potreby „vzpierať sa jednak proti nespravodlivým interpretáciám dejín kultúry ako výlučne mužskej záležitosti, proti nemenej nespravodlivej marginalizácii ženy... v rámci dominantných filozofických systémov a jednak rozvíjať filozofiu, ktorou sa ako leitmotív vinie záujem o zrovnoprávnenie žien“ ([2], 14, 15).

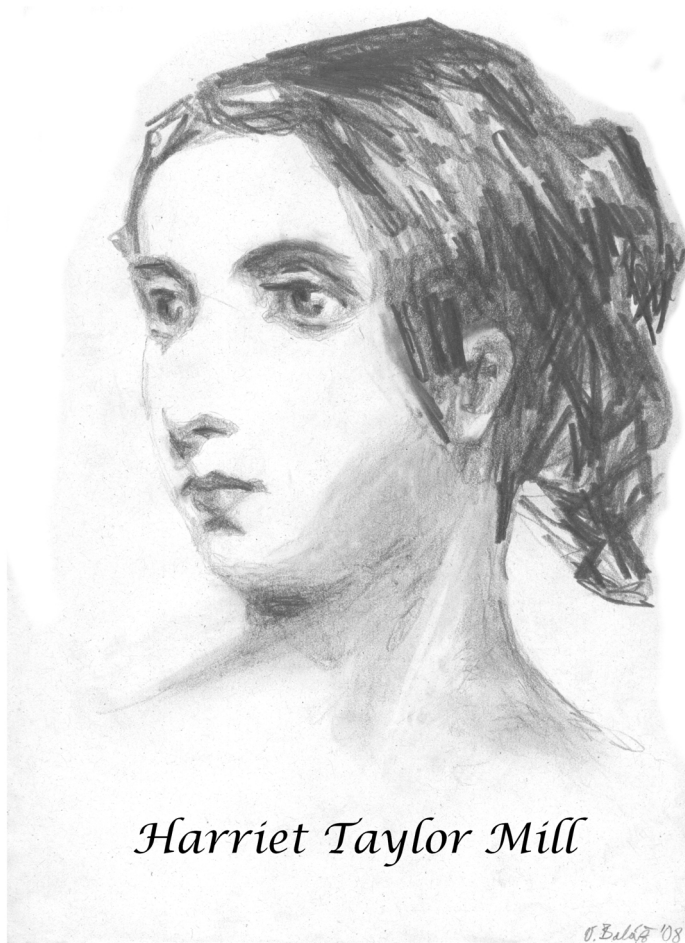
Na prvý pohľad sa môže zdať zvláštne, že práve v kontexte tejto línie feministickej reflexie dejín filozofie sa chcem venovať osobnosti a tvorbe Harriet Taylor Mill. Táto mysliteľka a filozofka nepochybne patrí k tým nemnohým ženám, ktorých mená sú pomerne známe aj v etablovaných dejinách filozofie: Mohlo by sa preto zdať, že o zneviditeľňovaní či zamlčovaní v jej prípade nemožno hovoriť celkom jednoznačne (aspoň v porovnaní s autorkami, mená ktorých sa v žiadnych lexikónoch nenachádzajú). Napriek tomu sa nazdávam, že jej prípad, jej zástoje vo filozofii, a hlavne recepcia jej zástoja môžu byť poučné a môžu odhaliť aj jemnejšie, takpovediac sofistikovanejšie podoby stratégie vylúčenia.

3. Harriet Taylor Mill – priateľka, manželka, filozofka? V dejinách filozofie by sme nenašli veľa žien, ktorých meno sa stalo tak známym ako meno Harriet Taylor Mill (1807 – 1858). Ak sa však opýtame, vďaka čomu je jej meno zapísané do histórie filozofických ideí, odpoveď je pomerne jednoznačná: Harriet Taylor Mill poznáme skoro výlučne ako postavu z biografie uznávaného muža, ako dlhoročnú priateľku a neskôr manželku slávneho filozofa a intelektuála Johna Stuarta Milla. Niet pochýb o tom, že práve John Stuart Mill sa naviac pričínil o to, že meno tejto ženy vošlo do dejín filozofie; práve on priznal nielen to, že Harriet mala na jeho filozofické a politické názory výrazný vplyv, ale opakovane jej priznával aj spoluautorstvo na svojich prácach. Napríklad vo venovaní spisu *O slobode* pamiatke svojej manželky zdôrazňuje: „*Tak ako všetko, čo som za dlhé roky napísal, prislúcha jej toto dielo rovnako ako mne...*“ ([12], 45). Avšak napriek tomu, že samotný Mill priznal svojej manželke spoluautorstvo v prípade viacerých spisov, Harriet sa stala známou v dejinách ideí nie ako filozofka či mysliteľka, ale ako žena, ktorá stála po boku uznávaného muža – filozofa (aj keď historici filozofie jej pripisujú istý, či už väčší, alebo menší, pozitívny alebo negatívny vplyv na tvorbu Johna Stuarta Milla). Ukazuje sa tu zvláštna situácia: Harriet sa stala známou a „uznanou“ vďaka Johnovi Stuartovi, pričom toto uznanie sa vzťahuje len na jej rolu v živote filozofa, kým jej intelektuálne či filozofické výkony samy osebe nie sú považované za hodné filozofickej pozornosti.

Čo je príčinou toho, že sa vyjadrenia inak uznávaného filozofa, v ktorých pripisuje intelektuálne partnerstvo a spoluautorstvo žene, neberú veľmi vážne? Možno v takomto prístupe tých, ktorí píšu filozofický kánon a rozhodujú o tom, ktoré osobnosti budú doň zaradené, rozpoznať prejav nevšímavosti k intelektuálnym výkonom žien? V každom prípade sa zdá, že predstava, podľa ktorej filozofické dielo môže byť výsledkom spoločnej intelektuálnej práce dvoch rovnocenných partnerov, osobitne vtedy, keď ide o muža a ženu, je vo filozofii ťažko akceptovateľná. Interpretácie zástoja žien v dejinách filozofie totiž sledujú jednotný model: Pri mužovi – filozofovi stojí žena ako múza či inšpirátorka alebo ako žiačka. Vzťah žien k filozofii je podľa tohto modelu vždy sprostredkovaný mužom; láska ženy k múdrosti musí byť podľa neho sprostredkovaná láskou k mužovi – filozofovi, pričom vzťah medzi nimi je interpretovaný ako hierarchický: on je učencom, majstrom, filozofom, ona jeho obdivovateľkou, žiačkou, múzou. Do takéhoto modelu vzťah Harriet a Johna Stuarta nezapadal – filozof vo svojej partnerke videl spolutvorkyňu, spoluautorku ich spoločných spisov. Stojí za povšimnutie, že ich prípad nevedol k revízii prijatého modelu, ale skôr k odmietaniu toho, čo do neho nezapadalo, k odmietnutiu interpretovať Harriet ako mysliteľku rovnocennú Millovi.

V tejto súvislosti stojí za povšimnutie, že spis *Volebné právo žien*, v ktorom Harriet Taylor Mill vášnivo argumentuje v prospech občianskych práv žien a dožaduje sa udeľenia volebného práva ženám, bol pôvodne publikovaný v r. 1851 vo vplyvnom časopise *The Westminster Review* bez uvedenia mena autorky a istý čas bol pripisovaný Millovi. Až po jeho verejnom vyhlásení, že autorkou spisu je Harriet, sa začalo uznávať jej autorstvo. Stojí tiež za zmienku, že vo svojej autobiografii Mill prisúdil Harriet spoluautorstvo aj na *Poddanstve žien*. Napriek tomu sa však táto práca vždy prisudzovala len jemu. Je tiež zaujímavé, ako dlho pretrvával spor o autorstvo niektorých textov na rozličné politické témy, nevynímajúc problém emancipácie žien, publikovaných hlavne v štyridsiatych rokoch 19. storočia. Bol to spor, ktorý „*ponúka fascinujúci pohľad dovnútra patriarchál-*

nej bašty politickej filozofie“ ([14], 209), upierajúcej ženám možnosť a schopnosť vyslovovať sa k závažným otázkam usporiadania spoločenských pomerov alebo prinajmenšom spochybňujúcej ich kompetentnosť v týchto otázkach. Spory o autorstvo toho – ktorého textu, ktoré sa v literatúre venovanej vzťahu Harriet a Johna Stuarta viedli takmer celé storočie, dobre ilustrujú rigidnosť spomenutého modelu interpretácie filozofickej tvorby. Pritom, ako upozorňuje Z. Eisenstein, otázka výlučného autorstva niektorých spisov uverejnených pod menom Harriet Taylor Mill, resp. Johna Stuarta Milla je ťažko rozhodnuteľná. Veď ako je známe z Millovej autobiografie, ale aj z ich korešpondencie, všetky spisy, ktoré Mill napísal za života Harriet, s ňou podrobne predebatoval; a to platí aj o spisoch a článkoch, ktoré napísala Harriet ([3], 139).

4. Liberálny feminizmus Harriet Taylor Mill. Niet pochýb o tom, že Harriet Taylor Mill sa do dejín myslenia dostala skôr ako priateľka a neskôr manželka uznávaného muža, než ako filozofka s vlastnými originálnymi názormi. Pomerne známou postavou v dejinách filozofie sa stala práve v kontexte Millovoho osobného života a čiastočne aj v kontexte jeho filozofickej tvorby. Jej názory na spoločenské problémy tej doby, osobitne na problém emancipácie žien, ktoré vyjadrila vo viacerých článkoch, publikovaných v rôznych časopisoch, boli až do druhej polovice minulého storočia skoro úplne zabudnuté a ani v súčasnosti sa im v podstate nevenuje veľká pozornosť (až na oblasť fe-

feministickej filozofie a teórie). Harriet Taylor Mill pritom bola činná aj literárne, písala s veľkým entuziazmom o rôznych aktuálnych spoločenských otázkach, publikovala články o umení a literatúre, písala básne, eseje, recenzie. Nesmerne bohatá je jej korešpondencia jednak s J. S. Millom, s ktorým si v čase odlúčenia takmer denne písali, ale aj s jej prvým manželom Johnom Taylorom, s jej deťmi a priateľmi. Takéto opomenutie tejto

autorky zo strany historiografův treba podľa môjho názoru považovať za zjavne nespravodlivé, ale aj za skresľujúce, pokiaľ ide o dejiny myslenia. Nazdávam sa totiž, že Harriet Taylor Mill právom možno hodnotiť ako originálnu mysliteľku (aj keď jej publikačná činnosť bola skromnejšia než Millova). Okrem kratších esejí a článkov, v ktorých sa venovala témam z oblasti estetiky, publikovala Harriet Taylor Mill hlavne texty venované problematike postavenia ženy v spoločnosti a rodine, otázkam spojeným s emancipáciou žien, a najmä problematike občianskych práv žien.

Najvyzretejším vyjadrením jej názorov na postavenie žien v spoločnosti je už spomenutá esej publikovaná pod názvom *The Enfranchisement of Women (Volebné právo žien, 1851; [10])*. Názory Harriet Taylor Mill formulované v tejto eseji patria k najradikálnejším z obdobia osvietenského liberálneho feminizmu 19. storočia. Autorka tu vyslovuje požiadavku, aby ženy nadobudli úplnú občiansku a politickú rovnosť vrátane rovnosti vo sfére vzdelania a zamestnania. Naozaj radikálne sú jej názory na manželstvo, resp. na zákonnú úpravu manželstva. Horlivo obhajuje princíp slobody aj v súkromnej sfére rodiny a požaduje, aby štát nereguloval manželstvo zákonom, hlavne aby nezakazoval rozvod. Vychádzajúc z doktríny prirodzených práv formuluje požiadavku, aby ženám boli priznané také isté práva „*politické, občianske a sociálne, aké spoločnosť priznáva občanom – mužom*“ ([10], 93). Ostro kritizuje spoločenský systém, ktorý upiera ženám politické a občianske práva, a presvedčivo argumentuje, že takýto systém je v princípe nespravodlivý. Na odstránenie tejto spoločenskej nespravodlivosti treba ženám nevyhnutne udeliť všetky občianske práva vrátane práva volebného, ďalej umožniť im slobodný prístup do všetkých sfér spoločnosti vrátane sfér politiky, hospodárstva či obchodu. Na adresu opačných názorov, hlásajúcich, že pravým miestom ženy je domácnosť a rodina, lebo na vyššie spoločenské posty (intelektuálne, politické, hospodárske) vraj nie je intelektuálne ani morálne usposobená, uvádza viaceré protipríklady z histórie a dodáva: „*Odmietame, aby nejaká časť ľudstva, alebo aby nejaký jednotlivec mali právo rozhodovať o tom, čo je, a čo nie je „správne miesto“ pre nejakú inú časť ľudstva alebo pre iného jednotlivca. Pre každú ľudskú bytosť je správnym miestom to najvyššie a najľahšie miesto, aké je schopná dosiahnuť*“ ([10], 100).

Harriet Taylor Mill odmieta tzv. ideológiu oddelených sfér, ktorá bola veľmi rozšírená nielen v jej dobe, ale aj v 20. storočí, a ktorej rezíduá sú prítomné a identifikovateľné aj v súčasnom myslení. Je to ideológia, ktorá prísne oddeľuje od seba „mužskú“ sféru verejného života, zamestnania a obchodu od „ženskej“ sféry privátneho života a rodiny. Myslíteľka odmieta ideu, podľa ktorej verejná sféra má byť vyhradená len pre mužov; v takejto ideológii vidí jeden z mechanizmov patriarchálneho útlaku žien. V modernej spoločnosti, budovanej na princípoch rovnosti a slobody každého jednotlivca, je podľa nej neprípustné, aby ktokoľvek – jednotlivec alebo skupina – mohol určovať postavenie či pozíciu nejakej inej skupiny. Svoju argumentáciu autorka opiera o liberalistický princíp slobody, podľa ktorého sloboda má prislúchať každej ľudskej bytosti rovnako, bez ohľadu na pohlavie. V súlade s celkovou individualistickou orientáciou liberálneho feministického myslenia dôvodí, že musí byť v kompetencii každého individua, muža či ženy, aby sám/sama slobodne určoval/a svoju životnú stratégiu, ciele, ktoré chce dosiahnuť, svoje „miesto“ v spoločnosti.

Nadvládu mužov v politickej sfére spája Harriet Taylor Mill s nadvládou mužov vo sfére rodiny. Podľa jej názoru práve tyrania mužov a nesloboda žien v domácej sfére

vedú aj k závažným negatívnym dôsledkom v celospoločenskom meradle. Jej základný argument možno zhrnúť nasledovne: Nerovnosť žien v domácej sfére, čo je tak príčinou, ako aj dôsledkom toho, že nedisponujú občianskymi právami a politickou mocou, vedie k morálnemu úpadku rodín a následne k morálnemu úpadku celej spoločnosti. Autorka pritom podčiarkuje, že stav, ktorý sa vyznačuje neslobodou a nerovnosťou žien, má nepriaznivé účinky aj na mužov: V situácii, keď muži môžu presadzovať svoje názory a svoju vôľu len na základe moci, a nie na základe racionálnej argumentácie, ich intelektuálne schopnosti upadajú. Intelektuálna nečinnosť vedie aj k morálnemu úpadku, ktorý možno odvrátiť iba tým, že ženy nadobudnú plnú rovnoprávnosť. Emancipácia žien je preto v záujme nielen samotných žien, ale aj mužov, keďže je v záujme zdokonaľovania sa človeka v najširšom zmysle slova.

Udelenie volebného práva ženám je teda nevyhnutnou podmienkou rozvoja celej spoločnosti, hoci, ako uvádza Harriet Taylor Mill, ani získanie volebného práva nebude dostatočné, pokiaľ ženy nezískajú možnosť plne a slobodne sa uplatňovať vo sfére platenej práce. Predpokladá, že ak si ženy budú zarábať a finančne prispievať na živobytie rodiny, a nadobudnú tak ekonomickú nezávislosť, nebude možné, aby ich manželia s nimi zaobchádzali tyransky; jedine práca mimo domácnosti, poskytujúca ekonomickú slobodu, môže prispieť k tomu, aby ani v rodine neboli ženy vnímané ako slúžky, ale ako rovnocenné partnerky. V tomto bode mysliteľka svojimi názormi značne predstihuje Johna Stuarta Milla, ktorý nespochybňuje tradičnú deľbu práce medzi manželmi, aj keď tvrdí, že by mala vychádzať z dohody, a nie z donútenia (o liberálnom feminizme J. S. Milla pozri bližšie [16]).

Osobitnú pozornosť venuje autorka otázke vzdelania žien. Horlivo argumentuje v prospech požiadavky, aby dievčatá a ženy mali zabezpečený prístup ku všetkým formám a stupňom vzdelania vrátane vzdelania univerzitného. Hoci sa vo svojej argumentácii opiera predovšetkým o humanistické ideály osvietenstva, o princíp slobody a rovnosti, v jej úvahách zaznieva aj princíp užitočnosti. Tvrdí napríklad, že spoločnosť musí poskytnúť ženám všetky možnosti vzdelávania aj preto, lebo bez adekvátneho vzdelania sa ani ony samy nemôžu stať dobrými vychovávateľkami svojich detí. Zároveň zdôrazňuje, že ženy musia mať slobodu pri kreovaní svojich životov, a preto je absolútne nesprávne určovať im zákonom, čo majú a čo nesmú robiť. *„Nie je ani nevyhnutné, ani spravodlivé prikazovať ženám, že musia byť buď matkami, alebo nebyť ničím; alebo že ak sa už stali matkami, ničím iným sa do konca života nemôžu stať“* ([10], 103). Tak, ako nikomu ne napadne vylúčiť mužské pohlavie napríklad z parlamentu preto, že muži sa môžu stať vojakmi či námorníkmi, čo by im znemožnilo vykonávať prácu v parlamente, nikto by nemal vylučovať ani ženy z parlamentu preto, že sú matkami a že ich materstvo im neumožňuje plne sa venovať politickej činnosti.

Čo sa týka otázky príčiny podriadenosti žien, odpoveď Harriet Taylor Mill na túto otázku predznamenáva názory niektorých neskorších radikálnych feministiek zo 70-tych rokov minulého storočia: *„Ak si položíme otázku, prečo polovica ľudského rodu je v podriadanom postavení vo vzťahu k druhej polovici – prečo každá žena má byť iba prídavkom k nejakému mužovi, ničím, čomu nie je dovolené mať vlastné záujmy, aby sa v jej mysli nenachádzalo nič, čo by mohlo konkurovať jeho záujmom a jeho pôžitkom, jediný dôvod, ktorý možno uviesť, je to, že si to tak želajú muži. Pre mužov je príjemné, že žijú sami pre seba, kým ženy žijú pre mužov...“* ([10], 107). V podstate tu ide o otázku

moci, presnejšie o otázku zneužívania moci mužmi, čo im umožňujú zákony, udržiavajúce ženy v podriadenom postavení. Ako tvrdí, boli to muži, ktorí vďaka svojej moci povýšili svoje záujmy a pôžitky na úroveň zákonov. Mysliteľka ale predpokladá, že zmena zákonov povedie aj k zmene zvyklostí a že cesta legislatívnych reforiem je nielen nevyhnutnou, ale v podstate aj dostatočnou podmienkou nastolenia spravodlivejších vzťahov medzi ženami a mužmi tak v rámci celej spoločnosti, ako aj vo sfére rodiny. Isteže, z hľadiska súčasnosti sa takýto názor môže javiť ako prehnané optimistický, až naivný, napriek tomu si však myslím, že zásluha tejto filozofky je neodškriepiteľná – svojou obhajobou emancipácie žien výrazne prispela nielen k dobovému politickému zápasu o volebné právo žien, ale aj k teórii feminizmu.

5. Stratégie vylučovania. Tvorba a názory Harriet Taylor Mill si zasluhujú pozornosť aj v kontexte „osudu“ tejto osobnosti v dejinách filozofického myslenia. Nazdávam sa, že jej „prípady“ vo filozofii možno považovať za veľmi poučný. Ako som už vyššie zdôraznila, táto autorka patrí k tým nepočítaným ženám, mená ktorých sú zapísané do dejín filozofie. Treba však opätovne podčiarknuť, že sa to stalo najmä v dôsledku jej vzťahu k uznávanému filozofovi, Johnovi Stuartovi Millovi. Mohlo by sa zdať, že práve uvedená skutočnosť vysvetľuje aj to, že neskorší komentátori a interpretátori sa skoro výlučne zameriavali na problém jej vplyvu na Millovu tvorbu, zatiaľ čo jej názory na otázky súvisiace s postavením žien a jej kritika patriarchálnej spoločnosti ostávali dlhú dobu nepovšimnuté alebo vysunuté na okraj záujmu. Domnievam sa ale, že táto skutočnosť sama osebe nevysvetľuje všeobecný nezáujem o jej filozofické názory. Nazdávam sa, že v tomto nezaujíme možno identifikovať aj prejav istého androcentrizmu tradičnej filozofie, ktorý sa prejavuje (okrem iného) v zamlčovaní hlasu žien, v prehliadaní ich názorov.

V recepcii osobnosti a tvorby Harriet Taylor Mill prevažuje vo všeobecnosti kritický tón – táto kritika často reaguje na hodnotenie jej významu a zástoja zo strany Johna Stuarta Milla, vytykajúc mu zaujatosť a nekritické zveličenie, nadhodnotenie významu manželkinho vplyvu na svoje myslenie. Životopisci, historici filozofie a komentátori Millovho diela od konca 19. storočia až po súčasnosť sa často venovali otázke, či vôbec, a ak, tak v čom a akým spôsobom, sa prejavil vplyv Harriet v spisoch jej manžela. V literatúre venovanej tejto otázke sa postupne sformovali dva základné vzorce: Podľa jedného vplyv Harriet na Johna Stuarta vôbec nebol významný, ale skôr zanedbateľný, keďže vraj žiadnym pozoruhodným spôsobom neprispela k jeho filozofii. Podľa druhého vzorca Harriet síce mala dosť výrazný vplyv na filozofické názory a tvorbu svojho manžela, ale tento vplyv bol jednoznačne negatívny (pozri [5]). Táto línia kritiky sa objavila už koncom 19. storočia a najčastejšie sa spájala s negatívnym obrazom Harriet ako nebezpečnej, „prehnane“ ambicióznej, ctižiadostivej, namyslenej, egocentrickej a dominantnej ženy, ktorá vraj úplne ovládla myseľ Johna Stuarta, ktorá mu priam učarovala. Millove sympatie k myšlienkam socializmu a hlavne jeho feminizmu sa tiež často interpretovali ako dôsledok negatívneho vplyvu Harriet. Tieto skôr psychologizujúce analýzy, pripisujúce Harriet negatívne osobnostné a morálne črty, sa najčastejšie niesli v duchu viktoriánskej morálky a tradičného obrazu ženy, obrazu, ktorému sa Harriet neprispôsobila a ktorý aj vedome odmietala. Takýto obraz Harriet ako zlej a mocnej ženy dominoval v literatúre až do 50-tych rokov minulého storočia. V tomto období sa začali objavovať komentáre

a analýzy, ktoré volili skôr stratégiu popierania vplyvu Harriet na Johna Sturta a ktoré spochybňovali alebo priamo popierali význam jej vplyvu na filozofické názory jej manžela. Skorším kritikám vytýkali práve to, že údajne preceňovali jej vplyv a moc. Fakt, že Mill jej význam verejne zdôrazňoval ako ten najkompetentnejší, títo kritici nebrali príliš do úvahy. Prívrženci tejto orientácie „kritiky ako popierania“ dokonca často tvrdili, že sám Mill bol pomýlený, keď pripisoval svojej manželke taký veľký vplyv a význam, čo vysvetľovali tým, že Harriet ho svojou ženskou istou a úkladmi dezorientovala, zbavila schopnosti správneho úsudku o svojej vlastnej osobe. Aj v tomto prípade sa teda kritika namierená proti Harriet sústredila na jej osobnostné charakteristiky, kým jej myšlienky kritici a komentátori skôr ignorovali. Možno teda povedať, že vo všetkých týchto kritikách prevládala argumentácia *ad feminam* ([5], 133). Filozofické názory Harriet Taylor Mill na ženy pracujúce mimo domova, jej akcentáciu dôležitosti ekonomickej nezávislosti žien či jej názory na manželstvo a rozvod väčšina kritikov a komentátorov jednoducho nechala bez povšimnutia. Práve v tomto bode možno podľa môjho názoru identifikovať osobitú „stratégiu vylúčenia“ – zamlčovanie ako mechanizmus udržiavania mužskej nadvlády, ktorý je mimoriadne účinný aj v prípade, že nejde o „úplné“ zneviditeľnenie konkrétnej ženy, ale „len“ o zamlčovanie jej myšlienok. Pod toto zamlčovanie sa nepochybne podpísala aj téma, ktorej sa Harriet intenzívne venovala – problematika nerovného postavenia žien nebola vnímaná ako problematika hodná filozofickej pozornosti.

Záver. Nazdávam sa, že prípad anglickej filozofky, predstaviteľky klasickej liberalistickej feministickej filozofie, dobre ilustruje niektoré závery súčasnej feministickej kritiky filozofického kánonu. Aj keď platí, že z jednotlivého prípadu nemožno vyvodzovať nejaké generalizujúce závery, domnievam sa, že isté ponaučenie z prípadu Harriet Taylor Mill vyvodit' môžeme. Jej prípad (a čiastočne aj prípad Johna Stuarta Milla) totiž ukazuje, že zamlčovanie ako stratégia vylúčovania má rozličné podoby: môže sa týkať ženy ako autorky, ale môže sa týkať aj ženy ako témy (v zmysle pozitívneho rozpracovania témy v prospech rovnosti žien), a to dokonca aj v prípade, ak autorom je muž. O účinnosti stratégie vylúčovania, pokiaľ ide o ženy ako tému, svedčí podľa môjho názoru aj skutočnosť, že ani Millov spis *Poddanstvo žien* [11], kritizujúci subordinovanú pozíciu žien v patriarchálnej spoločnosti, sa nedostal natrvalo do centra pozornosti akademických filozofov, nepatrí medzi najviac reflektované, uznávané a čítané práce inak uznávaného mysliteľa a nebýva ani súčasťou akademických či štandardných učebnicových výkladov Millovej filozofie. Myslím si preto, že iniciatívy zo strany feministickej filozofie, ktoré sú zamerané na znovuobjavovanie dlho zamlčovaných autoriek či prehliadaných, marginalizovaných filozofických názorov kritizujúcich subordinovanosť žien, možno vnímať ako dôležité korektívy jednostrannosti a neúplnosti „oficiálnych výkladov“.

LITERATÚRA

- [1] BORDO, S.: Feminizmus, postmodernizmus a rodový skepticizmus. In: *Aspekt*, 1998, č. 1, s. 10 – 21.
- [2] FARKAŠOVÁ, E.: *Na ceste k „vlastnej izbe“*. Postavy/podoby/problémy feministickej filozofie. Bratislava: Iris 2006.
- [3] EISENSTEIN, Z.: *The Radical Future of Liberal Feminism*. Boston: Northeastern University Press 1981.

- [4] HEGEL, G. W. F.: *Základy filosofie práva*. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd 2002.
- [5] JACOBS, J. E.: The Lot of Gifted Ladies is Hard: A Study of Harriet Taylor Mill Criticism. In: *Hypatia*, Vol. 9, No. 3, pp. 132 – 163.
- [6] KANT, I.: *Zmysel tvojho života*. Bratislava: Archa 1993.
- [7] KLINGER, K.: Dva kroky vpred, jeden vzad a štvrtý krok ponad ne. In: *Aspekt*, 1998, č. 1, s. 4 – 10.
- [8] KOURNAY, J. A.: A New Program for Philosophy of Science, in Many Voices. In: Kournay, J. A. (ed): *Philosophy in a Feminist Voice. Critiques and Reconstructions*. Princeton: Princeton University Press 1998, pp. 231 – 263.
- [9] MCALISTER, L. L.: On the Possibility of Feminist Philosophy. In: *Hypatia*, 1994, Vol. 9, No. 3, pp. 188 – 197.
- [10] MILL, H. T.: The Enfranchisement of Women. In.: Mill, John Stuart and Harriet Taylor Mill: *Essays on Sex Equality*. Ed. Alice S. Rossi, Chicago: University of Chicago Press 1970, pp. 91– 121.
- [11] MILL, J. S.: *Poddanstvo žien*. Bratislava: Kalligram 2003.
- [12] MILL, J. S.: O politickej slobode. In: Mill, J. S.: *Logika liberalizmu*. Bratislava: Kalligram 2005.
- [13] NAGEL-DOCEKALOVÁ, H.: Co je feministická filozofie? In: *Filosofický časopis*, ročník XL, 1992, č. 5, s. 742 – 756.
- [14] PATEMAN, C.: *Sexuálna zmluva*. Bratislava: Aspekt 2000.
- [15] SCOTT, J. W.: Rod: užitočná kategória historickej analýzy. In: *Histórie žien. Aspekty písania a čítania*. Bratislava: Aspekt: 2007, s. 40 – 72.
- [16] SZAPUOVÁ, M.: Filozofický pohľad na rovnosť žien a mužov: Perspektíva J. S. Milla. In: *Filozofia*, roč. 60, 2005, č. 2, s.103 – 115.

Príspevok vznikol v rámci grantového projektu VEGA V-06-428-00.

PhDr. Marianna Szapuová, CSc.
 Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
 Gondova 2
 818 01 Bratislava 1
 SR